

Sosiaalipedagogiikka teorian ja käytännön suhteena

Juha Hämäläinen

Sosiaalipedagogiikka maailmasuhteena

Lapsi luo suhdetta maailmaan heti syntymästä lähtien, joidenkin mukaan jo kohdussa. Suhteen luomisessa on kaksi suuntaa: suhde omaan itseen ja suhde itseä ympäröivään todellisuuteen. Kumpikin näistä edellyttää toisensa – kaikessa moninaisuudessaan ja monimutkaisuudessaan.

Suhteen luomisen prosesseja ovat todellisuuden kokeminen ja käsittäminen, tieteen kielellä ilmaistuna empiirinen ja rationaalinen. Molemmat näistä ovat luonteeltaan subjektiivisia, mistä seuraa, että ihminen joutuu kysymään, ovatko hänen henkilökohtaiset kokemukset ja käsityksensä itsestä ja ympäröivästä maailmasta oikeita, vastaavatko ne todellisuutta. Tieteen kielellä tätä kutsutaan korrespondenssi- eli vastaavuusperiaatteeksi.

Kehityksen myötä lapsi alkaa tiedostaa itseään toimijana, nähdä mahdollisuuksiaan vaikuttaa omiin ja maailman asioihin. Hän alkaa myös tunnistaa arvoja, pitää joitakin asioita muita tärkeämpinä, erottaa arvokasta arvottomasta, olennaista epäolennaisesta. Hän alkaa tiedostaa sen, että kaikki maailmassa ei välttämättä ole niin kuin pitäisi tai voisi olla: on epätoivottavia asiointiloja, kärsimystä, epäoikeudenmukaisuutta. Hän alkaa tuntea moraalista vastuuta ja hänestä kasvaa moraalinen persoona.

Kokemuksen ja käsittämisen kautta myös ihmisen yhteiskunnallinen tietoisuus kehittyy osana maailmankuvan rakentumista. Hän alkaa tiedostaa yhteiskunnan jäsenyyttään – ensin jäsenyyttä omassa perheessä ja muissa lähiyhteisöissä, mistä horisontti vähitellen laajenee oman yhteiskunnan ja lopulta maailmanyhteisön jäsenyydeksi. Hänestä tulee yhteiskunnallinen toimija, yhteiskunnallinen subjekti.

Alkaessaan tiedostaa yhteiskuntansa luonnetta ja itseään sen jäsenenä ihminen voi luoda tietoista suhdetta siihen yhteiskunnalliseen todellisuuteen, jossa hän elää. Hän alkaa ymmärtää sen historiallinen rakentumisen dynamiikkaa, luo suhdetta sen tapakulttuuriin, uskomuksiin ja lainsäädäntöön. Hän muodostaa poliittisia näkemyksiä, alkaa osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja hänestä tulee aktiivinen kansalainen, joka kantaa vastuuta yhteiskuntansa rakentamisesta.

Sitä mukaa, kun ihmisen ajattelu kehittyy, hän alkaa saada ajatuksellista otetta siitä maailmasta, jossa hän elää. Maailmaan muodostuu ajatuksellinen suhde. Kyse ei ole vain maailman ymmärtämisestä vaan myös siinä toimimisesta. Kielellinen suhde maailmaan on perusta sille, että ihminen voi toimia tietoisesti. On huomattava, että lapsi ei opi vain yksittäisiä sanoja vaan kokonaisen kieliopin, joskus useitakin. Vastaavasti myöhemmässä tietoisessa kielellisen suhteen luomisessa maailmaan, opiskelussa, on kyse enemmästä kuin vain yksittäisten käsitteiden omaksumisesta ja tiedonsirpaleiden kokoamisesta.

Kuva lapsen ajattelun kehityksestä ja maailmasuhteen rakentumisesta sopii yhtä lailla kuvaamaan sosiaalipedagogisen ajattelun kehitystä. Siinäkin on kyse itsetuntemuksen ja maailmasuhteen vähittäisestä kehittymisestä, teoreettisen itseymmärryksen syvenemisestä. Rinnastus soveltuu sekä sosiaalipedagogiikan teorian historiaan että jokaisen yksittäisen sosiaalipedagogiikan opiskelijan edistymiseen alan lähtökohtien ja luonteen ymmärtämisessä ja sosiaalipedagogisen suhteen luomisessa maailmaan.

Sosiaalipedagogiikan opiskelussa, lapsen kehityksen tavoin, on kyse kielen oppimisesta, mikä mahdollistaa kommunikatiivisen suhteen alan kirjallisuuteen ja toisiin toimijoihin. Opiskelu on sosiaalipedagogiikan ja sen kautta maailman ajatuksellista haltuun ottamista. Se saa aikaan ajattelun laadullista kehittymistä ja rakentaa henkilön maailmasuhtetta. Tämä näkyy henkilön tavassa katsella maailmaa,

tehdä havaintoja, kokea asioita, hankkia tietoa, toimia maailmassa ja ilmaista itseä.

Sosiaalipedagogiikka ajatteluna ja tekemisenä

Käytännön ja teorian vuorovaikutuksessa on pohjimmiltaan kyse tekemisen ja ajattelun suhteesta – käytäntö on tekemistä, teoria ajattelua. Sekaannusta kuitenkin syntyy paljon siitä, että voimme puhua teoriasta useassa eri merkityksessä ja että meillä itse asiassa on lukuisia erilaisia teoriatyyppejä normatiivisista ymmärtäviin, deskriptiivisistä preskriptiivisiin, historiallisista ennustaviin, tulkitsevista selittäviin.

Teoria antaa käsitteitä, jotka auttavat havainnoimaan itseä ja ympäröivää maailmaa. Immanuel Kantin sanoin ”ilman teoriaa ihminen on sokea”. Teoria ruokkii ajattelua ja ajattelu tekemistä, asioihin tarttumista. Näin teoria ja käytäntö, ajattelu ja tekeminen kietoutuvat toisiinsa. Ajattelun laatu ilmenee tekemisen laatuna.

Sosiaalipedagogiikasta on luontevaa puhua teorian ja käytännön, ajattelun ja tekemisen yhdessä muodostamana kokonaisuutena, jossa nämä kaksi inhimillisen toiminnan elementtiä kietoutuvat toisiinsa. Kyse on inhimillisen toiminnan teoriasta, jossa ihminen nähdään päämääräsuuntautuneena historiallis-yhteiskunnallisena toimijana. Teoria voidaan nähdä myös ihmisestä riippumattoman todellisuuden tulkin-tana ja selityksenä kuten suhteellisuusteoria, evoluutioteoria ja vaikkapa teorit lapsen kehityksestä. Sosiaalipedagogiikka voi soveltaa tämänkaltaisia teorioita, mutta sen oma teorianmuodostus rakentuu inhimillisen toiminnan näkökulmasta. Siinä korostuu inhimillisen kehityksen ja toiminnan yhteiskunnallisten ehtojen tiedostaminen.

Sosiaalipedagogiikka ei ole itsessään teoria vaan oppiala. Sen pu-naisena lankana on sosiaalisten ja kasvatuksellisten näkökohtien saman-aikainen huomioon ottaminen, huomion kiinnittäminen kasvatuksen sosiaalisiin tarkoitukseen ja kasvatuksen mahdollisuuksiin ehkäistä ja lievittää yhteiskunnassa vallitsevaa sosiaalista hätää. Kyse ei ole vain yhteiskunta- ja kasvatusteorioiden yhteismuodosteista vaan olennaisesti myös eettisesti perustellusta missiosta, jossa korostuu kasvatuksen

mahdollisuuksien tiedostaminen ihmisen loputtomassa pyrkimyksessä kohti oikeudenmukaisuutta ja ihmisarvon mitat täyttävää elämänmuotoa. Käytännössä tämä tarkoittaa sosiaalisten ongelmien paineessa elävien ihmisten auttamista täyteen elämään yhteiskunnan jäsenenä.

Sosiaalipedagogiikan teoriasta puhuttaessa on syytä erottaa teoria sosiaalipedagogiikasta ja teoria sosiaalipedagogiikassa. Ensin mainittu vastaa kysymykseen, mitä sosiaalipedagogiikka on ja koskee alan teoreettista itseymmärrystä. Jälkimmäisessä on kyse jonkin teorian soveltamisesta sosiaalipedagogisessa käytännön toiminnassa, esimerkiksi sovellettaessa Piaget'n teoriaa lapsen kehityksestä vaikkapa neuvoteltaessa perheen kanssa perheen tukemisen tavoitteista perhetyön kontekstissa.

Sosiaalipedagogiikassa voidaan hyödyntää monipuolisesti eri ihmistieteissä kehiteltyjä teorioita, mutta alaa ei tule pitää vain ulkopuolella tuotettujen teorioiden kokoamisena ja soveltamisena. Myös oma teorianmuodostus on tarpeen, sekä teoreettisen itseymmärryksen että käytännön toiminnan kannalta. Sosiaalipedagogiikka ei eristäydy, vaikkakin se profiloituu. Se on erityinen ajattelu- ja toimintaperinne, jolla on oma erityinen kehityshistoria, kysymyksenasettelu, käsite- ja teorianhistoria ja teorianmuodostus, jonka se itse määrittelee.

Ilman omaa teorianmuodostusta sosiaalipedagogiikkaa ei olisi olemassa teorian ja käytännön kokonaisuutena. Näin sosiaalipedagogiikka keskustelun ja tutkimuksen kautta itse luo itsensä tieteenä, koulutusalan ja yhteiskunnan toimintajärjestelmänä. Teoriaa tarvitaan siis siihen, että ollaan olemassa. Teoreettinen itseymmärrys on välttämätöntä, että sosiaalipedagogiikka voidaan opiskella, opettaa, laatia opetussuunnitelmia ja koulutusohjelmia. Sosiaalipedagogiikan opiskelu on olennaisesti teoreettisen itseymmärryksen kehittämistä, oman ajattelun laadun kehittämistä.

Teoria käytännön jäsentämisen kielioppina

Opiskelun tarkoitus on siis kehittää ajattelua ja ajattelun kehittyminen vaatii teoriaa. Opiskelu kytkee yhteen teorian ja käytännön, ajattelun ja tekemisen. Se, miten ajattelemme, näkyy siinä, miten

käytännössä toimimme, teemme asioita. Voidaan sanoa, että millaista teoriaa, sellaista käytäntöä, ja yhtä lailla, että millaista käytäntöä, sellaista teoriaa.

Opintojen alkuvaiheessa opiskelijoilla on usein kovin mekanistinen näkemys teorian ja käytännön suhteesta. Ajatellaan, että on ikään kuin teorioiden marketti, jonka hyllyt ovat täynnä erilaisia teorioita ja jossa ostoskärryihin kootaan niitä teorioita, joita kulloinkin halutaan käyttää. Vähitellen kehittyy ymmärrys siihen, että teorioista, kun niitä opiskellaan, tulee osa ihmistä, osa hänen ajatteluaan ja tapaansa katsoa maailmaa. Teoriat alkavat jäsentää ihmiselle todellisuutta tai ihminen alkaa jäsentää maailmaa teorioiden tarjoamien koordinaattien avulla – tehdä havaintoja ja toimia näiden ajattelun koordinaattien pohjalta.

Puhuttaessa käytännön ja teorian suhteesta on tärkeää kiinnittää huomiota siihen, että meillä on kaksi olennaisesti erilaista teoriatyyppejä, preskriptiivinen ja deskriptiivinen. Ensin mainittu pyrkii määrittelemään sen, millaista käytännön tulee olla. Sitä kutsutaan myös normatiiviseksi teoriaksi, koska se asettaa käytännön toimintaa määrittäviä normeja. Tällaisen teorian lähtökohtana on usein jokin eettinen periaate, josta käytäntöä määrittävät säännöt on johdettu. Deskriptiivisessä teorianmuodostuksessa analysoidaan vallitsevaa käytäntöä, kuvataan ja pyritään ymmärtämään, määrittelemättä, millaista käytännön tulee olla. Molemmista teoriatyypeissä, kun kyse on sosiaalipedagogiikasta, huomio suuntautuu paitsi työmenetelmiin myös käytännön toiminnan ehtoihin, yhteiskunnalliseen todellisuuteen ja siitä nouseviin kasvatuksellisiin haasteisiin.

Pedagogiikan historiassa varsinkin niin sanottujen vaihtoehtopedagogiikkojen kehityksessä on huomionarvoista, että ne ovat syntyneet käytännön kokemusten reflektoinnista ja dokumentoinnista. Ajatellaan vaikkapa sellaisia hahmoja kuin Pestalozzi, Makarenko, Celestin Freinet ja Janusz Korczak, jotka kaikki ovat luoneet pedagogiset teoriansa siten, että ovat toteuttaneet käytännössä pedagogisia ideoitaan ja kehittäneet niitä teoreettisesti kirjoittamalla auki käytännössä saamiaan kokemuksia. Näillä ja yleensäkin tämänkaltaisella teorianmuodostuksella on ollut tärkeä asema sosiaalipedagogisessa teorianmuodostuksessa.

Sosiaalipedagoginen ajattelu ja toiminta nojaavat käsitykseen ihmisestä aktiivisena toimijana. Ajattelun juuret ovat historiallisesti uuden ajan ihmiskuvassa, jossa fatalistisen vallitseviin oloihin sopeutumisen asemesta alettiin ymmärtää sitä, että ihminen voi omalla toiminnallaan vaikuttaa yhteiskunnallisiin epäkohtiin ja että ihminen on myös tästä vastuussa. Jo Rousseau edusti tätä ajattelutapaa kysyessään, että jos Jumala kerran on hyvä, miksi maailmassa on niin paljon paha, ja vastatessaan tähän, että se paha on ihmisen itsensä aiheuttamaa ja että ihmisen on myös tehtävä sille jotain. Näin aktualisoitui kysymys siitä, millainen kasvuympäristö ja ”kasvattaja” yhteiskunta oikeastaan on lapselle. Seuraava kysymys koskikin sitä, mitä ilmeisille epäkohdille voidaan ja tulisi tehdä – poliittisesti ja pedagogisesti. Sosiaalipedagogisessa kehyksessä kasvatusta alkoi näyttäytyä paitsi toimintana, jolle yhteiskunta asettaa omat reunaehdonsa, myös keinona vaikuttaa yhteiskuntaelämään ja saada aikaan muutosta.

Sosiaalipedagogisen teorianmuodostuksen fundamentaalisenä elementtinä on ihmiskuva, jossa ihminen nähdään kasvattavana ja kasvatusta tarvitsevana olentona. Kantin sanoin: ihminen voi tulla ihmiseksi vain kasvatuksen avulla. Ihmisen tarvitsee tulla kasvatetuksi, jotta se, mikä on inhimillistä ja on hänessä potentiaalisesti olemassa – arvo-taju, kulttuurinen olemistapa – pääsee esiin. Kasvatuksen kautta toteutuu se, että – kuten vanhat pedagogiikan teoreetikot aikoinaan sanoivat – ihminen kasvaa luonnon orjuudesta hengen vapauteen, siis että ihmisestä tulee järkeä käyttävä, harkitseva, moraalinen persoona, aktiivinen kansalainen, kulttuurisesti olemassa oleva toimija, yhteiskunnallinen subjekti.

Sosiaalipedagogiikassa huomio kohdistuu niihin ihmisen kasvu-prosesseihin, joiden kautta ihminen saavuttaa yhteiskunnallista toimintakykyä, subjektiutta, osallisuutta ja elämänhallintaa. Käytännön toimintana se luo edellytyksiä näille kasvuprosesseille ja edistää niitä. Tämä vaatii työntekijältä paljon luovuutta, kekseliäisyyttä, rohkeutta kokeilla ja kehittää erilaisia pedagogisia työmuotoja. Sosiaalipedagogiikka tarjoaa vain rajoitetusti käytännön työhön valmiita kaavoja tai tekniikoita, koska sen lähtökohtana on ajatus aitoon kohtaamiseen perustuvasta pedagogisesta suhteesta.

Sosiaalipedagogiikan varhainen teoreetikko Paul Natorp täydensi Kantin ajatusta siitä, että ihminen voi tulla ihmiseksi vain kasvatuksen avulla, korostamalla kasvatuksen yhteisöllistä luonnetta eli sitä, että kasvatusta tapahtuu aina yhteisössä ja että ihminen voi tulla ihmiseksi vain yhteisön jäsenenä. Sosiaalipedagogiikassa yhdistyvät *homo educandus* ja *homo socialis* – teoriassa ja käytännössä.